

LORENZO VARELA: AS DORES NUNCA CURADAS DO EXILIO (II)

Emilio Xosé Insua

Repasamos na anterior entrega de CERNA as principais peripecias e reviravoltas da biografía intelectual e humana de Lorenzo Varela (1916-1978). Hoxe imos navegar pola súa obra á procura dos ecos que nela deixaron as paisaxes e debullar, tamén, algunhas referencias á natureza que salferen os textos poéticos deste autor.

Lorenzo Varela foi, fundamentalmente, un poeta, un grandísimo poeta. Neste sentido, escribeu Carlos Casares, en 1978, unha advertencia moi pertinente á hora de valorizar o escrito polo de Fufin: "[a súa obra] é máis ben escasa, pero o seu pouco volume

non nos debe despistar respecto da súa importancia. Digamos que a poesía deste poeta pouco lido e apenas conocido é do máis serio e sólido que se ten escrito na nosa lingua despois da guerra".

En 1946, prologando un libro do arxentino Alberto Girri, Lorenzo aseveraba: "Todo poeta tiene, aunque a veces muy lejano, casi invisible hasta para él mismo, una reserva en el alma. Algunha vez le hemos llamado 'el

baúl'. Y de allí sale, con más o menos suerte, con más o menos orden y lucimiento, todo cuanto anda o yace en el fondo del poeta. Cada vez se me presenta como más fatalmente cierto, el que sin ese baúl, sin ese gracioso venero, no hay poeta. Habrá oficio, cultura, excelente asimilación, sensibilidad incluso, pero sin baúl no hay tesoro, ni viaje". Ese 'baúl' encheuse no seu caso de vivencias acumuladas en xeografías como a Galiza da infancia, o Buenos Aires da puberdade, o Lugo xuvenil, o Madrid efervescente da Frente Popular, a España traxicamente bañada en sangue, a América riopratense dun exilio inacabábel...

Os que tiveron ocasión de compartir con el aventuras intelectuais mencionan invariabilmente o seu rigor, a súa erudición, a súa intelixencia, a súa sólida formación estética e filosófica, a súa entrega xenerosa e a súa altísima esixencia crítica, que comezaba precisamente a respecto da súa propia produción... Obrigado polas circunstancias ao uso do castelán, Varela non tivo xamais dúbidas, porén, sobre o idioma da autenticidade nun escritor galego: "Aunque un escritor nacido gallego no escribiera nunca una sola palabra en gallego no podría afirmar que las cosas más entrañables que él quisiera decir no debiera expresarlas en gallego; si lo negara sería, simplemente, un desmadrado".

Varela fixo unha obra de grande calidade formal, esmerada arquitectura e tremenda fondura humana, que transitou, basicamente, por tres canles ou camiños estéticos.

En primeiro termo, mesmo cronologicamente falando, polo do neopopularismo, tendencia tan querida a algúns autores da chamada "Generación del 27" hispana (Lorca, Alberti...) que se deleitaba na imitación propositada e quintaesenciada da poesía popular, caracterizada pola sinxeleza expresiva, o abundante emprego do paralelismo e a beleza esencial das imaxes. Testemuñan na obra de Lorenzo esta liña, por exemplo, os poemas de "Espada de amor y Canciones del novio y del soldado", do volume Torres de amor (Editorial Nova, Colección Pomba, Buenos Aires, 1942).

Outro dos vieiros estéticos percorridos por Varela na súa singradura poética foi o do simbolismo, ben patente na serie de "Sonetos de la paloma, del cuervo y del ruiseñor", tamén inserido en Torres de amor. Abrazou esta tendencia pola defensa que esta facía do sincretismo creativo, mais tamén pola admiración confesa que sentiu por autores cultivadores desa escola, como Charles Baudelaire e Luís Cernuda.

Da fusión que logrou operar Varela na súa obra destes dous códigos poéticos anteditos dá boa proba o poema "Ella no sabía", incluído en Torres de amor, no que destacan as metáforas sobre os ollos dos amantes e a enumeración de elementos que simbolizan a plenitude vital adquirida na experiencia erótico-amorosa: "Era la primera noche de amor. / Ella no sabía, ni sabía yo, / sino desnudar alma y corazón. / Eran sus ojos dos lagos dormidos, / y los míos torpes gaviotas de río, / todo tembloroso su vuelo aterido. / Aprendimos juntos el pan y la flor, / la carne y la fruta, el agua y la voz, / el cuerpo del aire, la espiga del sol, / y la dolorosa palabra de amor.

Unha terceira vertente estética cultivada polo poeta Varela é a do social-

realismo, ou poesía social, froito do seu compromiso ideolóxico marxista, da influencia que exerceron sobre el autores como André Malraux, Pablo Neruda e Luís Seoane e, loxicamente, da súa propia condición de combatente republicano, de antifascista e de exiliado.

A poesía cívica do autor monterrosino ten unha grande tensión creativa e un afinado acerto estético, o que fai que se afaste absolutamente do prosaísmo e da vulgar dicción que tantos textos desa escola amosaron historicamente. Os tons reivindicativo, denunciador, apoloxético e xusticeiro entremézclanse nela. Vallan como acabados exemplos desta tendencia dous poemas incluídos no poemario Lonxe (Ed. Botella al Mar, Buenos Aires, 1954) e dedicados a sellas figuras da resistencia guerrilleira galega antifranquista.

No que dedica a quen foi xefe da IV Agrupación de Guerrilleiros de Galiza, Manuel Ponte, Varela fai que diversos elementos da natureza encarnen os sentimentos que o infausto suceso suscitou na súa propia alma: o berro de dor pola morte do combatente e o xuramento para continuar a súa loita: Berraron os osos brancos do luar, / os eixos da terra víronos berrar. / Pola túa morte, polo pulo teu, / choraron as serras, / choraron os toxos e chorou o pan. / Mais houbo, Manuel, nos albres, na iauga, / na luz das mañás, / na fouce do raio tras de lostregar, / coma un xuramento de homes a xurar: / ¡Pola túa morte a loitar, a loitar! [...]. Así mesmo, no poema "Manuela Sánchez", dedicado a unha colaboradora do "maquis", o noso poeta bautiza simbolicamente a esta heroína identificándoa con varios elementos naturais:

[...] E fose coma fose, ti chamaraste ponla,
a máis verde do verde carballo que se vira.
Aguía mortal na guerra, na paz señora pomba,
mai e guía de nós, da nosa vida enteira.
Ti chamaraste ponla, ti chamaraste a vara
mais outa do pombal.

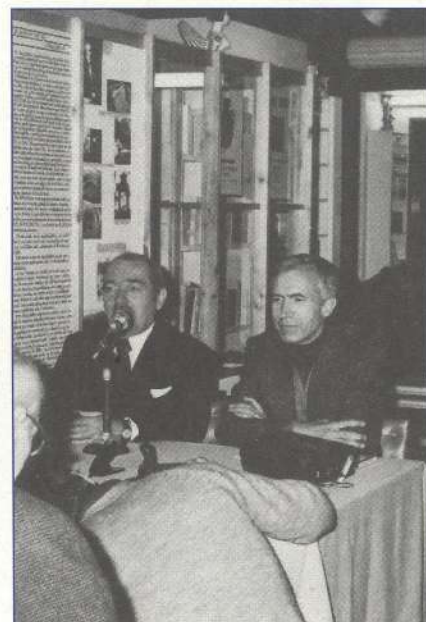
Non chegan a ti as balas dende que pomba és,
verde no zumo verde da figueira e da vide,
verde ponla,
prós labregos de Lugo e prós granxeiros
dos verdes cómaros do mundo.
Pomba branca e máis branca
prós broncos mariñeiros de Vigo sempre branco
ou prós dourados mariñeiros de Siam.

Pomba, ponla, mai, señora,
Guía, vara, mai de nós.

Non faltan na obra do noso autor exemplos de poesía social e de denuncia escrita en clave sarcástica, o que a entronca, dalgunha maneira, coa nosa tradición escarnina medieval. Tal acontece co poema "Emigrantes", inserido no volume Galicia Hoy (1966), da Editorial Ruedo Ibérico, que Varela compuxo para denunciar as penosas condicións laborais e habitacionais que os galegos tiñan que aturar nos países centroeuropeos aos que emigraban nos anos sesenta: "Centos, miles de galegos / foron a buscar o pan, / fora, lonxe de Galicia, / que perto xa nono hai; / que toda a fariña nosa / non se sabe pra quen vai. / Centos, miles de galegos / empuxados a emigrar / oxe viven coas galiñas / porque outra casa non hai / en París, Ginebra, Hamburgo, / en ningunha capital. / Nun galiñeiro d'Europa / Galicia, tés o teu Lar. / ¡ Poñamos un galiñeiro / na bandeira de Breogán! [...]"

A poesía de Lorenzo Varela presenta algúns temas recorrentes. En primeiro termo, as vivencias persoais, o que el propio chamará "¡Torres de amor del recuerdo, / castillos de la esperanza!", tanto se trate das vivencias luminosas, vencelladas basicamente á infancia e á adolescencia, como se trate das tráxicas, relacionadas no fundamental coa experiencia da guerra cívica e o exilio.

Exemplo do primeiro aspecto é o poema "Yo era niño", inserido en Torres de amor. Varela retrata nel, de maneira moi plástica e fermosa, evocándose a si propio como unha árbore en pleno crecemento, ese período da súa vida, repleto de soños, de ansias por saber, de ilusións perante o porvir:

Yo era niño, Perpetua, y después era mozo.
 Como a un joven manzano me crecían las ramas
 entre las golondrinas que trinaban mi gozo
 y el viento que traía caricias de retamas.
 Bandadas de palomas en mi copa paraba
 y era mi sangre vivo mineral corriente.
 A mi tronco, temblando, las parras se trepaban.
 Entre mis pies decía su arrullo la simiente.
 Y quería ser aire, volar en el espacio,
 y cubrir con mis alas los milagros del suelo,
 las hojas amarillas, el gusano violáceo,
 los poros de la tierra más yerma, sin consuelo.
 ¡Volar, volar un día y ser aire de vuelo!
 Poner mi corazón sobre todas las cosas
 tristes y vagabundas, quietas, abandonadas:
 Los jardines sin ángel, las despreciadas rosas,
 las perdidas ovejas, temblorosas, mojadas.
 ¡Terrible orgullo de árbol con ramas generosas!

Na mesma liña cabe citar o poema en que o noso autor evoca a súa amizade xuvenil en Lugo con Ánxel Fole e Ramón Piñeiro: "Eramos tres irmáns, / mariñeiros os tres, cada un no seu mar. / Tiñamos a mesma pel de péxegos novos, / cada un dos tres no seu albre lixeiro, / a navegar pol-as augas do tempo. / Mais fixemos un barco de carballo e piñeiro / e cada un deixou a súa estrela nas gavias, / pra non ter mais que un mar, un barco, un ceo [...]".

Representativo da poesía que explora sentimentos trágicos provocados polo conflito bélico é, pola súa vez, o fremosísimo "Compañeiros da miña xeración mortos ou asesiñados", escrito no exilio e incluído no libro *Lonxe*. Nel Varela expresa a comunión espiritual que o unía aos seus compañeiros botando man de diversos elementos naturais, para finalizar agardando poder depositar nas súas tumbas "unha cesta de pombas e mazás", símbolos de liberdade e dozura, respectivamente:

¡Tan doce era a xuntanza miña e vosa,
 de todos nós co mundo!
 Facíamos un feixe de campos e de estrelas,
 e ó pisar ise chao que latexaba
 sentíamos rubir pola sangue o misterio.
 O noso corpo era o camiño da maxia,
 a escada pola que viña a lúa,
 o zume de todol-os segredos,
 a canzón da herba que resucitou.
 E o mesmo verme era unha folla leda,
 un mensaxeiro do sagrado alén.

Morréchedes, matáronvos, deixáronme.
 Quedei aquí, lonxe das vosas sombras.
 E gardo, coma un morto,
 no centro do silencio, da sede, da agonía,
 o día que vos poda levar á sepultura
 unha cesta de pombas e mazás.
 ¡Tan doce era a xuntanza miña e vosa,
 de todos nós co mundo!

Outro dos temas da poesía de Lorenzo Varela é o retrato de certas figuras emblemáticas ou míticas, tanto da Galiza medieval como da contemporánea (Castelao, por exemplo). Varela canta así ao líder irmandiño Roi Xordo, reivindicando a Galiza labrega que fixo verdecer as ribeiras e que fertilizou secularmente a terra cos seus ósos; á coruñesa María Pita, heroína na resistencia da cidade contra o ataque do corsario británico Francis Drake, en 1589, ofrecéndolle "unha frol por cada bala; / i unha cunca de leite / arrebuxada en neve / pra che curar a sede"; á soldadeira medieval María Balteira, cuxa saia leda parecía unha niñada de "pombas redor dun pombal", provocando o desexo a "aqueles labregos de morte guerreira, / carballos anterros, varós desta terra"; ao bispo Adaúlfo (s. IX), acusado de sodomía e sometido á proba de colocarse diante dun touro bravo para ver se era ou non inocente: [...]De corno a corno levaba / o touro verde de Iria, / unha aureola dourada / como un sol morto na ría. / ¡Aquel touriño non era / touro como os desta vida!

Finalmente, abordan algúns poemas do noso autor a temática do exilio e da saudade da Terra. En "Así", poema pertencente a *Torres de amor*, o autor evoca o monte da súa terra monterrosina deste xeito: "[...] ¡Altísimo Cairón, cumbre de nieblas puras / y Castro de mi estirpe lunar y poderosa! / ¡Oh monte de mi infancia, viejo barco de rocas, / anclado entre los sueños remotos de los robles / hace muchos inviernos y veranos y bodas, / cuando aun era joven y se sentía pájaro! [...]". En "Destierro", do mesmo libro, os sentimentos do exiliado afloran con tristura incontida, expresando unha intensa ansia por descansar definitiva-

mente, cando chegar a hora da morte, na terra á que pertence en corpo e alma:

¡ Sólo mi voz desterrada, ¡ay!, y mis ojos
 ¿Y cómo van a desterrarme entero,
 si es mi cuerpo figura de tu polvo,
 si mis huesos son barro de tus eras
 y la sal de tu mar está en mi piel?
 ¡ Sólo mi voz desterrada, ¡ay!, y mis ojos!

La palabra que digo es tu palabra
 y entre sus letras vive tu figura.
 Que soy tu polvo vivo perseguido
 mensaje de tu muerte por el mundo.
 De soledad y llanto, de silencio,
 y de una luz de gloria derrotada
 me cubre tu recuerdo, me traspasa
 la claridad ardiente de tu alma.
 ¡ Sólo mi voz desterrada, ¡ay!, y mis ojos!

¡ Oh tierra mía ! ¡ Que dolorosamente,
 cuánta prueba de llanto y de tristura,
 qué lenta angustia requieres a tu polvo
 para que pueda un día devolverse a ti,
 y entregarte la muerte que le diste
 mereciendo en tu surco bienvenida!

Y otra vez polvo muerto, nada oscura,
 quede en tu aire leve el testimonio,
 quede en tu eternidad lo que declaro:
 'la palabra que digo es tu palabra'
 y sea yo tu tierra como tú lo eres mía.

Especialmente dura para o noso poeta exiliado é a ausencia de contacto coa nai, Perpetua, envolta nun manto de silencio e a quen dedica un poema extraordinario, ao que pertencen estes fragmentos que deixan abesullar a infancia rural do autor, rodeado pola natureza fremosa das terras ulloás:

Nada sé de tus horas, y, sin ellas,
 sin el sufrido aroma de tu tiempo
 y sin esa voz mística que añoro,
 roza mi alma un ala dolorosa,
 un tenebroso viento sin morada al final:

sin la noble mantilla de tus hombros.
 Y vivo en ansiedad hora tras hora,
 Perpetua, madre mía. [...]
 [...] venga a mi memoria tu sonrisa lejana
 cuando afuera nevaba sobre el jardín y adentro,
 en el lecho oloroso de manzanas,
 yo dormía y soñaba y mi sonrisa
 nacía para ti fielmente cada día.
 Y llegue la arboleda rumorosa y alegre de
 /castaños en flor
 y el reír de los ángeles que en torno a ti volaban
 porque tú los llamabas a mis juegos perdidos [...]
 Te llamo por tu nombre, ¡oh flor del tiempo niño
 que deshojó su vida para aromar mi sueño!,
 porque quiero decirte las nuevas de esta rama
 tuya que por el mundo sin tú saberlo crece. [...]

Idénticas vivencias dolorosas, relacionadas coa ausencia e o transterro, exprime Varela en Lonxe, algúns anos despois de escrito o poema á súa nai. No que dá título, precisamente, ao volume citado, lemos: "Dourados peixes, froles amarelas, / lonxe de vós, ¿ónde deixar os ósos, / ónde deixar a morte que vos debo? / ¿Que queredes de min, que me chamades / e despois vos marchades sen levarme? / ¿Onde me agardaredes, compañeiros? / ¡ Xa veu o tempo de que as froles falen, / xa veu o tempo de que os peixes digan ![...]".

A perda de referentes identitarios, o transterro físico e espiritual, a soidade fonda que se sente lonxe de familiares e amigos, o estrañamento paisaxístico, a alienación laboral, etc. son algunhas das manifestacións do drama migratorio que Varela plasma de maneira intensa e maxistral no poema "Emigrante":

¿ Quen son eu, quién me trouxo,
 quién me ten de levar ?
 Lonxe quedou o muíño,
 tamén lonxe o piñeiral.
 ¿ Quén é o veciño meu,
 o polaco que chora ardentes bágoas,
 ise loiro rapaz que non vai ó traballo
 porque di que o mencer ten veneno de serpe ?

¿ Quén son eu, quién me trouxo ?
 ¿ E quién me levará diste inferno das moedas
 ó ceu da caridá ?

¡ Meu muíño de pan !
 ¡ Meu piñeiral !
 ¡ Meu lar !

Para rematar esta aproximación á poesía de Lorenzo Varela e á súa imprompta máis ou menos ecoloxista, cómpre mencionar que no poema intitu-

lado "Cantiga nova que se chama martirio", que preparou para o segundo número da revista Cuco-Rei, finalmente nonnato, o de Fufín deixou unha plástica e fermosa síntese poética do ideal ao que coidaba estabamos convocados todos os galegos e galegas de lei: "[...] Facede de Galicia / un eido pra morar. / Facede de Galicia / unha frol xunto ao mar, / acarón das ribeiras enmeigadas, / pra darlle arume ao mundo, / á Liberdade, / á Paz. / Facede de Galicia / unha frol xunto ao mar, / unha terra de moíños, / redes, forxas, canteiros / pra construír a lus / nova dos novos tempos, / o novo sol dos homes / cun novo corazón / latexando no peito [...].

Murguía, Revista Galega de Historia, publicación editada pola Asociación Galega de Historiadores, ven de cumprir o seu primeiro aniversario.

Durante un ano *Murguía* saíu cada catro meses grazas a centos de persoas e institucións que fixeron posíbel este feito como subscritores/as e lectoras/es...

O vindeiro número, que estará nas librarías na segunda quincena de setembro, será un monográfico arredor da historia da música en Galiza.

Colabora coa recuperación da memoria histórica do noso país.

Subscribe!

Nome Apellidos

Enderezo

Localidade CP Teléfono

Solicita: Subscrición Máis Información

Enviar á Asociación Galega de Historiadores/as: Apartado de Correos 755 15.703 Compostela (GZ)
 ou secretaria@revistamurguia.com ■ Teléfono 687.59.46.18

www.revistamurguia.com

Por só 23 € /ano
 un número cada 4 meses na túa casa!

Voluntario: Pablo Cero, Marcial Busto, Anac, Castro Castro, Martín Blanes
 Uga Polcheira, Roberto de Andrés Iglesias, Luis Baro, Alim e Mero (A Oucella), e moitos máis...